

פרקים בתולדות חייו של מרן החזון איש זצ"ל - עובדות על דיוקן*

הקדמה

- א. החזו"א ב'קייבוץ' בוויילנא וראשית קשריו עם הגר"ח"ע גרודזנסקי
- ב. מעורבותו של ר"י בלאזר בקיום ה'קייבוץ' בוויילנא
- ג. האם שימש החזו"א כרב זמני בעיירה סטויפץ?

הקדמה

הדברים הבאים כתובים אצלי זה שנים, ולא חשבתי עד כה שיש צורך מהותי בפרסומם, מפני שלאמיתו של דבר הם מובאים בעיקרם גם בספר 'פאר הדור'. ועל אף שעורכי הספר הצניעו אותם באופן יחסי, והתאמצו להשרות רוח אחרת בגוף הדברים, ובחלק מהם אף כתבו במפורש דברים הפוכים, עם כל זאת הייתה אפשרות שהקורא הביקורתי יעמוד על הדברים כהווייתם.

אלא שלאחרונה נשנו הדברים לגרעיותא בספרו של בנימין בראון על החזון איש¹. כפי שנראה להלן, דווקא בגין ביקורתיותו כלפי המקורות עליהם הסתמך השיבוש אצלו החמיר פי כמה לעומת המקורות הישנים. אמנם בראון אינו היסטוריון, וספרו אינו מחקר היסטורי ביסודו; הפרקים הראשונים בספר העוסקים בתולדות החזון איש אינם עבודה היסטוריונית מקורית, אלא בעיקר סידור ומיון וניתוח ביקורתי של המידע הקיים במקורות המרכזיים הידועים לתולדות החזון איש, וגם לעובדה זו יש חלק משמעותי בשיבוש שנוצר על ידו, כפי שנראה. ואף על פי כן, כיון שסוף כל סוף מדובר בספר חשוב בהחלט ואף יחיד במינו לדעת, בעיקר משערו השני ואילך, הרי שאנצל את ההזדמנות כדי להעמיד על מכונן את הסוגיות ההיסטוריות הנידונות.

א. החזו"א ב'קייבוץ' בוויילנא וראשית קשריו עם הגר"ח"ע גרודזנסקי

ההנחה המקובלת היא שהחזון איש פילס את דרכו בתורה ללא נגיעה כלשהי עם מוסדות התורה שבימיו, ואף בלי להיות בקשר עם גדולי תורה מפורסמים. "הוא לא למד

* מעזבונו של הרב איתם הי"ד. חלק מהדברים מבוסס על חומר שכתב בהזדמנויות שונות בפורום של 'אוצר החכמה'. אני מודה לאביו הרב יהודה ה' הנקין שליט"א על מסירת החומר למערכת 'המעין', לזכרם ולעילוי נשמותיהם של הגאון הרב איתם ואשתו הרבנית נעמה, הי"ד.

1 'החזון איש - הפוסק, המאמין ומנהיג המהפכה החרדית', ירושלים תשע"א.

מעולם בשיבת הגדולות שהתקיימו בימיו, אף לא הסתופף בצילם של גאוני הדור אנשי שם, כותב עליו אהרן סורסקי בספרו 'החזון איש בדורותיו' (עמ' כד). דברים דומים נכתבו גם ב'פאר הדור' (ח"א ב"ב תשכ"ז, עמ' קסב): "הוא לא נסע ללמוד באחת הישיבות המפורסמות, כנהוג בימים ההם, אלא גיבש לבדו את דרך הלימוד בצורה עצמאית". וכך אכן מקובל לחשוב, שכל גידולו של החזון איש מינקותו ועד שכבר החל להוציא את ספריו המפורסמים היה עצמאי, ובלי שום לימוד מסודר אצל רב. מלבד אביו, ר' שמריהו יוסף קרליץ אב"ד קוסובה, למד החזון איש בילדותו אצל מלמד זקן (כמובא בפאר הדור ובמקורות נוספים), וידועה גם אפיזודה בסמוך לגיל בר המצווה, בה נסע כנראה לבריסק אל ר' חיים סולובייצ'יק, אך חזר משם כעבור זמן קצר (כך בפאר הדור וכן ב'החזון איש בדורותיו'. וראו אצל בראון עמ' 23-24 את הגירסאות השונות של הסיפור). ומאז - למד בעיקר לבדו, ומעט עם אביו ועם אחיו וצעיר נוסף, עד גיל 18 בערך.

ושוב נכתב בפאר הדור (ח"א עמ' קעא-קעב, ובדומה לכך ב'החזון איש בדורותיו' עמ' כח): "שיבתו היחידה בתוך חוג מוגדל של לומדי תורה הייתה בכל יום לעת ערב, בזמן שאביו הרב נוהג להשמיע את שיעורו היומי...". ומה היה בשנים הבאות? על כך ידוע לכאורה מעט מאוד: בשלב מסוים, מסופר ב'פאר הדור' (ח"א עמ' קעח), "הוא סר לפרקים לוויילנא והחליף דעות בהלכה עם צורבי ישיבתו של רבי חיים עוזר", ולפי הספר הנ"ל בשנים תרס"א-תרס"ב פרסם החזון איש כמה חידושי תורה ב'הפּלס' (עובדה שבראון בספרו עמ' 28-29 היכה אותה בצדק שוק על ירך). וכן במאסף שיצא בוויילנא ע"י ר' איצ'לה בלאזר שאף סייע בעריכתו. סורסקי (ב'החזון איש בדורותיו' עמ' קט) מציין ש"באחת מאגרותיו נרמז ששהה בתחילת חורף תרס"ה בוילנא ובדעתו להתמהמה בעיר זו"; לא ברור מהו ה"רמז", שכן באיגרת זו (ח"ב, ב"ב תשט"ז, איגרת צה עמ' קא-קב) מכ"ח חשוון תרס"ה מפורש בתחילתה שנכתבה בוויילנא. מכל מקום, באלול תרס"ה כבר היה במקום אחר כרמוז באיגרת אחרת (ח"א איגרת קנ עמ' קמז). סורסקי כותב שהחזון איש נפגש שם עם הרב ר' עוזר גרודזינסקי לשיחה קצרה ופגישה ראשונה, ולאחר מכן, הוא מוסיף, היה החזון איש סר מדי פעם לוויילנא (וכן מסופר ב'פאר הדור', כדלעיל). הא ותו לא.

רושם זה, כאמור, מועצם פי כמה אצל בראון (עמ' 29-30), שאפילו כלפי מעט המידע המתואר לעיל הוא מתייחס בספקנות רבה. לדבריו, הגם שאכן החזון איש שהה בוויילנא בתרס"ה זמן ממושך יחסית, כל העיכוב לא נגרם אלא - כנראה - בשל מהפכת 1905 והנלווה אליה. דא עקא, נשכח ממנו שהתאריך הלועזי של חשוון תרס"ה (תאריך מכתב החזון איש מוויילנא, כדלעיל) הוא 1904 ולא 1905! אם כן, מהפכה זו, שהתחילה רק בינואר 1905, עדיין לא באה לעולם כשהחזון איש מודיע במכתבו שהוא עתיד להתעכב בוויילנא...

בראון, מכל מקום, נזקק להשערה זו אודות סיבת התעכבות החזון איש בוילנא, כחלק ממהלכו המרכזי באותו עניין, והוא: לדחות לחלוטין את הטענה, המתוארת כדלעיל ב'פאר הדור' וב'החזון איש בדורותיו' (ועוד), כי סיבת שהותו של החזון איש בוילנא הייתה המפגש עם ר' חיים עוזר גרודזינסקי. כלשונו, "כל הקביעות הללו נראות על פניהן חסרות בסיס ואנכרוניסטיות". הוא אכן ממחיש, בהערה ארוכה, כי כמה מן התיאורים ב'פאר הדור' וכדומה אינם מבוססים, וזה בלשון המעטה; אך מעבר לכך הוא קובע כי "ספק רב אם ר' חיים עוזר בכלל התודע לחזון איש בשלב זה... גם אם פגש אותו והתרשם ממנו, ספק רב מאוד אם רבה של וילנא [!], הטרוד בעניינים ציבוריים ופרטיים עד מעל לראשו ומוקף במעגל רחב של תלמידי חכמים מבריקים, יכול היה לזכור את הלמדן הצעיר מן העיירה הרחוקה". עוד הוא קובע כי האפשרות שהחזון איש השתתף בתקופה זו בעריכת כתב עת שיצא בוילנא, "נראית, כאמור, דמיונית למדי".

ראשית, מדובר כאן באנכרוניזם. ההגדרה התמוהה שהרח"ע גרודזינסקי בתרס"ה היה "רבה של וילנא" מופיעה פעמיים באותה הערה ארוכה, ונשנית בהמשך הספר בעמ' 33-34, שם מוסיף בראון לבסס את טענתו כי רק בתקופתו בכווידאן "נוצר הקשר הראשון של החזון איש עם ר' חיים עוזר גרודזינסקי, רבה הנודע של וילנא". ושוב שם בהערה, "רבה הראשי של העיר", לא פחות! אכן, עוד לפני כן היה הרח"ע גרודזינסקי מו"צ חשוב בתוככי ווילנא, אך בשנה בה אנו עומדים (תרס"ה כזכור) הוא עדיין שהה בצילו של זקן המו"צים בוילנא - שמזה זמן רב, וגם לאחר מכן, לא היה בה "רב ראשי" כלשהו - ר' שלמה הכהן ה"חשק שלמה", חותנו משכבר של אחי החזון איש ר' מאיר קרליץ. אלא שגם ההדגשה הזו של חשיבות הרח"ע גרודזינסקי בניגוד לחזון איש האלמוני, משמשת כמובן כחלק מהתיאוריה שלא התרחש ביניהם מפגש משמעותי, אם בכלל, באותה שנה.

זוהי אך הערה קטנה. העיקר הוא שכל המתואר לעיל, כל הרושם שמבקשים ליצור תיאורי 'פאר הדור' ו'החזון איש בדורותיו' שהחזון איש מעולם לא למד במסגרת מסודרת ולא שהה פרק זמן משמעותי בקירבת אחד הגדולים, וכל שכן התיאוריה של בראון שהוא אף לא נפגש עם הרח"ע גרודזינסקי לפני חתונתו ומעברו לכווידאן - כל זאת פשוט אינו נכון. העובדות: החזון איש אכן למד זמן מסוים ב'קבוץ' המפורסם של הרח"ע גרודזינסקי בוילנא, ואף זכה לתשומת לב מגדולים נוספים דוגמת ר' שלמה הכהן וכנראה גם ר' יצחק בלאזר.

כך מתברר מעדות שהעלה על הכתב ר' אליעזר סילבר בסמוך לפטירת החזון איש (ופורסמה ב'הפרדס' שנה כח חו' ג, ניו יורק כסלו תשי"ד, עמ' 1); הוא מספר כיצד החזון איש, בהיותו כבן עשרים, שהה לצידו בקבוץ של הרח"ע בוילנא, ואף זכה

גם לתשומת לבו של המו"צ הישיש ר' שלמה הכהן בעל 'חשק שלמה' (דבר מובן בהתחשב בכך שהלה היה כאמור חותנו של אחיו הבכור). הר"א סילבר גם העיד כי החזון איש אכן השתתף לצידו בעריכת שבועון - פנימי כנראה (שכן לא נמצא לו זכר ברשומות הביבליוגרפיות) - של חידושי תורה, בהשגחת הר"י בלאזר. ובלשון הר"א סילבר: "ואני בידועי אותו מנעוריו, בהיותינו בני עשרים שנה [=הרב סילבר היה צעיר מהחזון"א בשנתיים], לפני יותר מחמישים שנה [=בתחילת שנות התר"ס], היינו בצוותא חדא בוויילנא, עת חזרתי מבריסק אל הקיבוץ של הגאון ר' חיים עוזר זצ"ל. והייתי כמוהו מתמיד נפלא, והוצאנו קובץ-שבועון של חד"ת עפ"י פקודתו של הגאון ר' יצחק בלאזער, ובקובץ הי' נדפס חד"ת שלנו. וזכיתי אז לפלפל אתו בעניינים שונים שהוכנסו אח"כ בספריו הנפלאים. והוא הי' מתמיד נפלא, סגור בחדרו בעירו בבית אביו הרב. ימים ושנים הי' נחבא אל הכלים, וכמעט מפני שקידתו הרבה שלמד תורה לשמה איש לא ידע אותו, רק אחדים מגדולי עמנו ובתוכם הגאון רח"ע זצ"ל. שמענו את שמו בבית הגאון ר' שלמה הכהן שאחיו הרב רמ"ק [=רבי מאיר קרליץ] הי' חתנו, וכבר אז נבאו עליו שיהי' אחד מגאוני הדור".

מדבריו של הר"א סילבר אנו למדים אפוא אודות תקופה מסויימת - אך לא ארוכה, כמסתבר - שבה החזון איש ישב בוויילנא ממש, יחד עם הר"א סילבר, בקיבוץ של ר' חיים עוזר, וישיבתו שם איפשרה לו להשתתף בעריכת הקובץ התורני הנזכר. הדבר תואם את מכתבו מתרס"ה (זמן מה לאחר התקופה עליה מדבר הר"א סילבר), בו הוא אומר שאינו יודע מתי ישוב לביתו - כלומר הוא שהה בוויילנא פרקי זמן ארוכים יחסית, גם אם לא רצופים.

אמנם הר"א סילבר הזכיר תחילה שהיו שניהם בוויילנא, ורק לאחר מכן הזכיר שהוא עצמו היה בקיבוץ - ולכאורה אין הכרח להצמיד יחד את שתי העובדות הללו. אלא שבעיניי זהו רק עניין תחבירי, סגנון ניסוח מורכב של הר"א סילבר. התמונה המתוארת על ידו נהירה למדי: הוא פגש את החזון איש כשחזר אל קיבוץ הגר"ע בוויילנא, שניהם היו "בצוותא חדא", הם פלפלו יחד בעניינים שונים, והם אף היו שותפים להוצאת קובץ חידושי תורה שבועי בפקודת הר"י בלאזר. די ברור שהם פעלו יחד באותה מסגרת ולא נפגשו באקראי. זהו גם ההקשר ההגיוני ביותר לעובדת ההוצאה המשותפת של הקובץ הנזכר - שהר"י בלאזר נטל מאותה מסגרת את הבחורים שישתתפו במלאכת הוצאת הקובץ, ומסגרת זו היא הקיבוץ של הרח"ע גרודזינסקי אליו היה מודע (השוו לדוגמא את הוצאת הקובץ 'גדיל תורה' של סלוצק). תיאור זה מתאים גם להשערה שהיה מדובר בקובץ פנימי שנשאר בתוך גבולות וילנא, ואילו לפי האפשרות השניה, שהחזון איש אכן היה בוויילנא אך לא במסגרת הקיבוץ, נמצא שיוזם הקובץ הר"י בלאזר ליקט את עורכיו אחד מכאו ואחד מ... מהיכן בעצם? האם

זהו תרחיש סביר המסביר את הכנסתו של החזון איש לענייני ההוצאה? האם עלינו להעדיף את האפשרות הזאת, שאינה הולמת את פרטי הדברים ורוחם, רק מפני שכך החליטו כותבי קורות החזו"א לפני כמה עשרות שנים?

מה שכתב הר"א סילבר בהמשך דבריו שהחזון איש היה "בבית אביו הרב" וכו', הוא מְעַבֵּר לתיאור כללי של דמות החזון איש באותה תקופה, ש"ימים ושנים הי' נחבא" וכו' בבית אביו וכו' וכך לא הכירוהו, למעט המעטים כאותם גדולים שציין. לאחר מכן חוזר הר"א סילבר לתיאור זיכרונותיו שלו מווילנא, ומציין שגם בשהותו של החזון איש שם מעטים מאוד עמדו על טיבו, והוא עצמו - הגם שהתודע אליו אישית - הכיר את ערכו בעיקר מפני ששמע את שמעו בבית חותנו של אחי החזון איש, ה'חשק שלמה'. אכן לאור כל הידוע לנו על החזון איש בשנים אלה ובכלל יש להניח שגם בשהותו במסגרת זו בווילנא הוא נחבא אל הכלים, עד שמעטים נתנו את ליבם לאותו בחור מצטנע.

מקור זה, כפי שרמזתי בראש הדברים, היה ידוע לעורכי 'פאר הדור', שאף הפנו אליו כסימוכין לאותה ידיעה שהחזון איש השתתף בעריכת הקובץ הנזכר (ח"א עמ' קעח) - אולם כפי שראינו הם בחרו להמיר את הידיעה על לימודיו של החזון איש לתקופת-מה בקיבוץ בווילנא, לסיפור על כך שהוא בסך הכל "סר לפרקים לוילנא והחליף דעות בהלכה עם צורבי ישיבתו [של הגר"ע]". כלומר, לא לימודים ממוסדים חלילה - שהרי כאמור המיתוס הוא שהחזון איש צמח בלי להיות מושפע מגדולי תורה בני דורו ובלי ללמוד מעולם במוסד תורני מסודר - אלא בסך הכל כמה ביקורים מזדמנים בווילנא...

ובראון? גם הוא ראה ב'פאר הדור' את ההפניה לעדות הר"א סילבר, אך הזכיר אותה בלשון ספקנית למדי: "הוא [=פאר הדור] גם ידע לספר, על סמך עדותו של הרב אליעזר סילבר, שהחזון איש 'אף סייע והשתתף בעריכתו של קובץ תורני'...". אלא שכזכור הוא מייד שולל את הדברים הללו מכל וכל: "כל ההשערות הללו נראות קלוטות מן האוויר, ובמקרה הטוב יש בהן אנכרוניזם המייחס לביקורו של החזון איש בווילנא עניינים השייכים לתקופת מגוריו שם שנים לאחר מכן" (עמ' 29-30). ניכר בעליל כי בראון לא טרח לעיין בעדותו של הר"א סילבר במקורה (שצוינה כאמור ב'פאר הדור'), שאם היה עושה כן היה נוכח לדעת שלא מדובר ב"השערות קלוטות מן האוויר" אלא בעדות אישית מכלי ראשון.

אם כן, לסיכום, נמצא בידנו מקור מפורש המעיד על שתי עובדות: א. קשר של החזון איש לקיבוץ הרח"ע גורדינסקי. ב. קשר של החזון איש עם כמה מגדולי וילנא כבר בצעירותו (בשנות העשרים המוקדמות של חייו). שתי העובדות הללו מנוגדות לרוח הנושבת ב'פאר הדור', רוח שהועצמה לאחרונה בספרו של בראון.

עם זאת, יש לסייג את הדברים הללו. אין להגזים יותר מדי בחשיבות השהות בקיבוץ הנ"ל בתולדותיו של החזון"א. לו הייתה זו "התקופה המכוננת" של חייו יש להניח שהיה מזכיר אותה לימים, בכתב או בעל פה, וכמו שהזכיר פה ושם את מלמדו הראשון ר' משה טוביה. אך מאידך אין להפריז לכיוון השני כאילו הוא והמסגרות הלימודיות המקובלות היו בתרי עברי דנהרא. אין לומר אפוא כי החזון איש לא למד בעיקר באופן עצמאי, אך טעות היא גם לומר שלמד רק באופן עצמאי.

ב. מעורבותו של ר"י בלאזר בקיום ה'קיבוץ' בוויילנא

אין בידי מידע ממוקד על מעורבותו של ר' יצחק בלאזר בניהול הקיבוץ של הגר"ח"ע בוויילנא, אפשר שהיה כך ואפשר שלא, אלא שלאור הקשרים ההדוקים בינו לבין הגר"ח"ע, שכלשון האחרון "הלא מאז הכרתיו לבי נמשך אחירי", אין ספק כי הר"י"ב בשבתו בוויילנא הכיר מקרוב את ענייניו ועסקיו של הגר"ח"ע, שבאותן שנים חלק נכבד מהם נסוב סביב הקיבוץ שלו.

ואכן, ישנם רסיסי מידע נוספים על קשר של הר"י"ב עם הלומדים בקיבוץ הגר"ח"ע בוויילנא. כך מסופר למשל על הרב ר' אברהם משה קרפל, לימים רב בניו יורק, שאחר שלמד בכמה מקומות עבר ללמוד בוויילנא בסביבות שנת תרס"ד, "ושם היה לו מו"מ בפלפולא דאורייתא עם הגאונים ר' שלמה [כהן] ורח"ע גראדזענסקי ז"ל, וביותר עם הגאון הצדיק ר' חנוך העניך אייגעס ועם הגאון ר' יצחק בלאזער זצ"ל, והיה נחשב אז מהאברכים היותר מצוינים בוויילנא (תולדות אנשי שם עמ' 119).

אך לאמיתו של דבר הקישור בין העוסקים בהוצאת הקובץ-שבועון לבין הקיבוץ של הגר"ח"ע אינו תלוי בקיום מידע שכזה. שכן, אחר שאנו יודעים בוודאות שאחד מבין שני המשתתפים המוכרים לנו בהוצאת הקובץ (כמובן אפשר שהיו עוד מלבדם) היה תלמיד בקיבוץ הגר"ח"ע, אך הגיוני הוא שגם השני היה שייך לאותה מסגרת שבה מצא הר"י"ב את הלומדים המתאימים להוצאת הקובץ - דבר סביר בהרבה לעומת האפשרות שהחזון איש לא היה קשור אז לשום מסגרת אלא בודד במועדו, וכמעט שלא היה מי שהכיר אותו מחוץ לבית חותנו של אחיו בעל ה'חשק שלמה', ובכל זאת איכשהו הצליח הר"י"ב 'לשלוף' אותו לעריכת קובץ שבועי של חידושי תורה, מלאכה שדורשת מטבע הדברים מידה לא מבוטלת של קביעות, זאת בנוסף לכך שלאור היעדר כל מידע ביבליוגרפים על הקובץ אנו נאלצים כאמור להניח שהיה מדובר בקובץ 'פנימי' בלבד שלא יצא מגבול המקום בו נוצר, דבר המחזק את ההגיון בדבר הקשר שלו עם ריכוז הלומדים בקיבוץ הגר"ח"ע.

ר' יצחק בלאזר שהה בוויילנא משנת תרס"ב ועד עלייתו לארץ ישראל בקיץ תרס"ד, ואם כן אלא השנתיים, או השנתיים וחצי, שבתוכן ממוקמת עדות הרב סילבר. בתיאור

שנכתב אחר פטירת הרי"ב מסופר שביקש לעלות לארץ כבר בתרס"ב, אך כשעבר בוילנא הגדולים ששם ביקשווה להישאר בעיר, ו"במשך שבתו שם פעם ועשה הרבה". הכותב, איש ירושלים, מדגיש מטבע הדברים את פעולתו "להטבת כולל ווילנא וזאמוט באה"ק", אך מוסיף שפעם "גם בעניינים דתיים הנוגעים לחיזוק הדת שם". אין ספק שבשהותו שם היה קרוב הרבה לרח"ע גרדווינסקי, קרוב משפחתו (אשתו השניה של רי"ב הייתה בת דודתו של הגר"ח(ע) ומידעו עוד מלפנים, אף את אביו של הרח"ע הוא הכיר היטב בשעתו כפי שהמציין באחת מתשובותיו. במכתב ההספד הנרגש שכתב עליו הרח"ע לאחר פטירתו הוא כותב: "הלא מאז הכרתיו לבי נמשך אחריו"... וכן במכתב שבפתיח 'פרי יצחק' חלק שני הוא מזכיר את פועלו של הרי"ב על הלומדים במוסדות בהם פעל, בראשם כאמור כולל הפרושים בקובנה והישיבה בסלבדקה, אך גם במקומות אחרים (הוא לא מזכיר, אך אנו מכירים היטב, את פועלו גם בהקמת כוללים סביבות נובהרדוק במה שנודע אחר כך כחלק מהרשת של ה'סבא' ר' יוזל הורביץ), וזכרו דובב "בפיות תלמידי הישיבות והקיבוצים בתי אולפנא המתנוססות לתפארה".

ג. האם שימש החזו"א כרב זמני בעיירה סטויפץ?

מי לא מכיר את התיאור הדרמטי של גלות החזו"א איש ממקומו עקב מאורעות פרוץ מלחמת העולם הראשונה "שפרצה בשלהי קיץ שנת תרע"ד? בפתח פרק חדש בחייו של החזו"א איש מתואר ב'פאר הדור' כיצד בתוך זרם הפליטים הבורחים מהעיר כווידיאן הסמוכה לגבול מפני הצבא הגרמני המתקדם מזרחה נשטפו גם החזו"א איש ואשתו, שהתגלגלו אל העיירה סטויפץ שבפלך מינסק (ובדומה לכך ב'החזו"א איש בדורותיו' של סורסקי, ועוד).

אמנם, מי שימשיך לקרוא כמה פסקאות הלאה ב'פאר הדור' ימצא עצמו במבוכה, כשהוא קורא עתה כי כשהחזו"א איש הגיע לסטויפץ "היה זה בחורף שנת תרע"ד" - בתחילת השנה ולא בסופה, והרחק לפני פרוץ המלחמה!

המקור למבוכה זו ב'פאר הדור' הוא קיום שתי גירסאות מנוגדות לנסיבות הגעת החזו"א איש לסטויפץ וכן לקשר בין עניין זה ובין רבה של סטויפץ דאז, ר' יואל סורוצקין. מחד גיסא: אחיו של האחרון, ר' זלמן סורוצקין, מספר כי "בפרוץ מלחמת העולם הראשונה" החליטו הרוסים "לגרש מן העיר את כל היהודים בעלי ההשפעה ובעלי השררה", ובמסגרת זו דרשו מרב המקום לעזוב את מקומו, והוא אכן עשה כן וגלה לעיירה סאראטוב. זוהי הנקודה בה ממוקמת הגעת החזו"א איש לעיירה (לצערי איני זוכר כעת האם הוא כתב זאת במפורש או שזהו רק ההיסק מדבריו). גם יליד סטויפץ גצל רייסר, המספר בזכרונותיו על שהות "האברך מקוסובה" בעיירתו, מספר

כי החזון איש הגיע לסטויפץ בעקבות פרוץ המלחמה.

מאיך גיסא: ר' יוסף אליהו הענקין, בהספדו על החזון איש, מתאר בפרוטרוט כיצד כשהעתיק הוא את מגוריו לסטויפץ ונכנס לבית רב המקום הר"י סורוצקין, נתקל שם באברך בן הרב מקוסובה שסיפר כי הר"י סורוצקין קראו אליו, ואחר כך התברר לר"י א הענקין כי סיבת הקריאה אל הרב הייתה בקשתו של הלה שהאברך ימלא את מקומו ברבנות לקראת נסיעתו מהעיר. עד כאן הגירסאות תואמות למראה; הבעיה היא, שהסיבה שמזכיר הר"י א הענקין לעזיבת הר"י סורוצקין מהעיר היא לשם התרפאות - "כשיסע להתרפאות", ותאריך המפגש כולו הוא במהלך תרע"ד - "זכיתי להכירו בשנת תרע"ד בעיר סטויפז", דהיינו שכבר אז היה החזון איש בסטויפץ! והר"י א הענקין מוסיף לתאר כיצד במשך כחצי השנה בה ישב במקום (כר"מ ישיבה) "הייתי נושא ונותן לפניו כמה פעמים בגמ' ובהלכה למעשה", ומספר עוד על הנהגותיו בתקופה זו.

שני מקורות, ושתי גירסאות כמעט הפוכות. ב'פאר הדור' בחרו לא רק שלא להכריע ביניהן, אלא גם להביאן יחדיו בהפרש כמה פסקאות מבלי להתייחס לסתירה שביניהן.

ומה נעשה אנו? לכאורה היה עלינו להעדיף את גירסת הר"י סורוצקין (ועמו גצל רייסר) שהגעת החזון איש לסטויפץ כרוכה בפרוץ מלחמת העולם. ראשית הרי סביר שהמידע היותר מדויק על הר"י סורוצקין ונסיבות עזיבתו ימצא ברשות הר"י סורוצקין, אחיו הצעיר, יותר מאשר אצל אדם אחר. שנית, גירסה זו נוחה יותר לקורא, שהרי ניתן בה הסבר ברור לסיבת נדודי החזון איש: מדוע החזון איש הגיע לכווידאן? מפני שזו היתה עיירת אשתו ומשפחתה! מדוע החזון איש עזב את כוידאן? מכורח המלחמה! וההגעה לסטויפץ תובן אפוא כאקראית, כחלק מהמולת המצב ושיבוש הדרכים במאורעות השעה. לעומת זאת, לפי גירסת הר"י א הענקין אנו נותרים בתעלומה מדוע החזון איש עזב את עירו שמלפנים, וכן מדוע הגיע לסטויפץ דווקא, אבל סוף סוף כך הוא מעיד במפורש.

לכאורה היה באפשרותנו לומר: שמא בסך הכל נפלה, ברבות השנים, טעות קטנה, והכוונה לשנת תרע"ה ולא תרע"ד. או אולי אכן מדובר בתרע"ד אבל בשבועות האחרונים ממש של השנה. אולם בפועל לא ניתן להתקדם בכיוון הזה. קיים בידינו מידע אמין ומפורט על מקומות נדודיו של הר"י א הענקין בשנים תרע"ג-תרע"ה, ובאמצעותו אנו יכולים לתארך היטב את זמן ישיבתו בסטויפץ, ברמת דיוק של חודשים בודדים. כך תיעד הר"י א הענקין את סדר הדברים, ברשימה שכתב ביומנו בסביבות תרפ"ג - פחות מעשור לאחר ההתרחשות הנוכחית:

"...ובסוף שנת תרע"ג חזרתי למדינת, וסרתי לסלוצק לבית הגרא"ז [מלצר]

שליט"א, והוא השתדל בעדי מקום לרבנות, ושוב הושיבני בתור ר"ם בסטויפצי [ת]חת הרב ר' יואל סאראצקין והעסקן השו"ב ר' שלמה ליברמאן זצ"ל. ומשם נתקבלתי לשקלאוו להישיבה שיסדה הגאון ר' מאיר שווארץ זצ"ל, ובסוף תרע"ד נתקבלתי לרב בסמאליין וישבתי שם...

אם כן: בסוף תרע"ג חזר הרי"א הענקין מגרוזיה לליטא, שם חיפש מקום רבנות. בתשרי תרע"ד, כפי התאריך על דרשה שנדפסה בספרו 'פירושי איברא', הוא שהה בעיירה מוהילנה. בהמשך השנה, עד סוף תרע"ד (סביבות אב) שאז נתקבל לרב בסמאליין, הוא היה בשני מקומות: ר"מ בסטויפץ, שם ישב "במשך כחצי שנה" (כלשונו בהספדו), ואחר כך היה זמן קצר ר"מ בשקלוב. בהנחה שבתפקיד אחרון זה הוא כיהן כחודשיים-שלושה (לכל הפחות), אנו יכולים לקבוע שהוא הגיע לסטויפץ בזמן כלשהו בין החודשים חשוון-כסלו תרע"ד (לא היתה זו שנה מעוברת). כשהגיע, "בראשית בואי לשם", החזון איש כבר ישב בסטויפץ. אין שום מקום אחר ואין שום תאריך אחר שאפשר להציב בו את המפגש ביניהם. האם יש מוצא מהמבוכה, מלבד לקבוע כי אחת הגירסאות - הראשונה מבין השתים, לפי תמונת המצב כעת - הריהי שגויה?

לדעתי יש מוצא אחר, שיכול לקיים את שתי הגירסאות יחד. הרי"א הענקין מתאר בהספדו כי בתחילת בואו לסטויפץ קרא רב המקום, הר"י סורוצקין, אל החזון איש כדי לבקשו שיחליפו בתפקידו "כשיסע להתרפאות". נסיעה להתרפאות היא נסיעה זמנית ולא ממושכת מדי; ואכן, בהמשך עולה מדברי הרי"א הענקין כי הר"י סורוצקין חזר אחר כך לעיירה. שכך הוא מתאר: "בזמן שלא היה הרב בביתו, עשה [החזון איש] המוטל עליו בענייני רבנות וד"ת וצירף לו אחרים", "אבל בהיות הרב בביתו" - כלומר לאחר שחזר לעיירתו ממקום המרפא, "לא התערב [החזון איש] בכלום כי אם שקד על התורה...". זאת אומרת, איננו מדברים על אותו האירוע שתיאר הר"י סורוצקין, שבו אחיו נדרש לעזוב את העיירה לזמן ממושך מסיבות חיצוניות! אירוע אחרון זה אכן התרחש רק לאחר פרוץ המלחמה, ואין שום סתירה בינו לבין אירועי תרע"ד. הדבר היחיד שנצטרך לקבוע, הוא כי הכריכה בין המלחמה ועזיבת הר"י סורוצקין לבין הגעת החזון איש (כגון בזכרונות גצל רייסר), זיווגה בשגגה וברבות השנים שני עניינים שבמקור לא היה ביניהם קשר, אולי מפני שהחזון איש, כפי שראינו, אכן החליף באופן זמני את הר"י סורוצקין למשך תקופה קצרה זמן מה אחר בואו לעיירה. בסיכום: החזון איש הגיע לסטויפץ כפי הנראה בתחילת תרע"ד, ובכל אופן לא יאוחר מכסלו של אותה שנה. בסמוך לכך הוא נתבקש להחליף לתקופה קצרה את רב העיירה, שחזר אחר כך לביתו. מאוחר יותר, אחרי פרוץ המלחמה, נאלץ שוב הרב לעזוב את מקומו, ומה שאירע אז הוא אירוע נפרד שאינו קשור להגעת החזון איש

למקום. אך מדוע אפוא עזב החזון איש את כווידיאן ועבר לסטויפץ? לפעמים יש דברים שאין ביכולתנו לברר...

בשולי הנושא הנוכחי, יש להעיר מספר הערות על אופן טיפולו של בנימין בראון בספרו על החזון איש בנושא החזון איש כממלא מקום רבה של סטויפץ. כיוון ששימוש בכהונת רבנות היה דבר מרוחק מעולמו האישי של החזון איש כפי המוכר לנו, יוצא בראון מנקודת מוצא המטילה פקפוק מופלג באפשרות שהוא מילא לזמן כלשהו את מקומו של רב העיירה בה שהה. והלא יש מקורות שמעידים על כך? ובכן, יש גם מקורות שטוענים אחרת. וכיצד בוררים ביניהם? כאן נוקט בראון מתודה פשטנית, ולמען האמת מקוממת למדי. החלוקה אצלו גלויה לעין: מקורות 'עם זקן וכובע', הקרובים לעולמו של החזון איש, הם "מקורות חרדיים", שבעיניו הם בעלי אמינות פחותה. לעומת זאת, מקורות 'כלליים', של אנשים שלא כתבו את עדותם מתוך עולם המסורת, הם אמינים יותר, ועליהם יש להסתמך.

נשמע מופרך? צאו וראו: בעמ' 37 בספרו הוא כותב: "לפי המקורות החרדיים, סמוך ליציאתו [של הרב סורוצקין] הוא ביקש מהחזון איש שייטול על עצמו באופן זמני את משרת הרבנות, והחזון איש נעתר לו, אם כי חלקם מציינים שהוא נשא בתפקיד 'לא באורח רשמי'... אולם לפי שורה של עדויות מאת בני המקום הדבר לא היה ולא נברא".

מה מכילה אותה שורת עדויות?

עדות מרדכי מכטיי יליד העיירה, המספר שאביו הוא ש'גילה' את גדלותו של החזון איש וניסה לשכנעו לקבל את הרבנות, "אך נתקל בסירוב מוחלט".

גצל רייסר בן העיירה, המספר שלאחר עזיבת הר"י סורוצקין ניסו "טובי בעלי הבתים" לשכנע את החזון איש לקבל את הרבנות, והלה "נשאר בסירובו".

צבי סטולוביצקי, שתיעד ב'ספר סטויפץ' (גם שאר העדויות נדפסו בספר זה) תולדותיהם של כמה מהרבנים שפעלו בעיירה, הכותב גם הוא שהעיירה עמדה ללא רב כמה שנים, והחזון איש "סירב להפצרות בני סטויבץ ולא קיבל את משרת הרבנות מטעמים עקרוניים להם נשאר נאמן כל חייו".

כפי שמסכם בראון, "אין אצל הכותבים הללו כל רמז לכך שהחזון איש נשא בעול הרבנות או בקצתו, ולו גם 'לא באורח רשמי'" (עמ' 38). ושוב בנימה דומה בעמ' 39: "על פי המקורות החרדיים, הגורסים כי החזון איש שימש כרב בפועל של סטויבץ, מינויו היה אמור להיות זמני, אך ככל שהתארך הזמן הסתבר שהרב סורוצקין אינו חוזר. בשלב זה החליט אפוא להתפטר מתפקידו" והמליץ על מינוי ממלא המקום הבא אחריו. "מנגד, המקורות הלא חרדיים אינם אומרים דבר וחצי דבר על מעורבותו של החזון איש במינוי זה".

ובכן, אין ספק כי יש בפרשה זו סתירה בין המקורות השונים, וכי עלינו לנווט ביניהם עד להכרעה. אולם כאמור לעיל, הדרך בה עושה זאת בראון - מקוממת. במקום לבחון את אמינות כל מקור בנפרד ואחר כך להשוות את המסקנות, הוא מחלק את המקורות לשתי קבוצות, "המקורות החרדיים" ו"המקורות הלא חרדיים", ורומז במילים ברורות כי בעיניו הקבוצה האחרונה היא האמינה יותר, מִשָּׁל אחר שנתגלה כי 'פאר הדור' הוא חיבור מגמתי אפשר לפסול מקורות שונים (או להתעלם מהם) רק מפני שהובאו בו...

מה יש לפנינו כאן? ראינו לעיל את עדותו של הרי"א הענקין כיצד כשהגיע לסטופץ בחורף תרע"ד ובא לבית הרב מצא שם את החזון איש, ונודע לו שרב העיירה קרא לו "לבקשו שימלא מקומו ברבנות כשיסע להתרפאות". יתר על כן, הרי"א הענקין מתאר מהתרשמותו האישית כיצד "בזמן שלא היה הרב בביתו עשה המוטל עליו בענייני רבנות וד"ת וצירף לו אחרים". עדות זו, אם בראון כלל עיין בה בפנים (מאמר ההספד אינו מופיע בביבליוגרפיה העשירה של הספר), אינה נוחה מראש עבורו מפני שהוא סבור, אמנם בצדק, ששימוש ברבנות היה מנוגד לתכונת החזון איש כפי הידוע. אלא שכמובן אין בכך די כדי לדחות עדות מפורשת כזו מכלי ראשון, או אפילו את "המקורות החרדיים" האנונימיים; לשם כך נעזר בראון בעדויות "הבלתי חרדיות". הבה נבחן אותן אחת לאחת ונראה האם אכן יש מקום להעדיפן על פני העדות הנ"ל (שבראון, אבהיר שוב, אינו מזכיר אותה כלל!):

סטולוביצקי כותב על האירועים לא כמי שמשחזר את זיכרונותיו מזמן האירועים (למען האמת, לא הצלחתי להתרשם האם בכלל היה ביכולתו, מבחינה כרונולוגית, להיות עד לאירועים הללו בזמן התרחשותם), אלא מזווית פרספקטיבית מובהקת - "...ולא קיבל את משרת הרבנות מטעמים עקרוניים להם נשאר נאמן כל חייו". הרושם שלי הוא שסטולוביצקי הסתמך בכתובתו על מקורות אחרים - ואולי הם הם המקורות הבאים.

דבריו של מכטיי הריהם כלי שני בלבד, במסגרת תיאורו את פועלו של אביו (ובאופן טבעי הוא גם מדגיש ביותר את מקומו של אביו בפרשה. הדבר דומה למה שהערת במקו"א על טיב תיאור ר' אהרן חיות את פועלו של אביו בקבלת הראי"ה קוק לרב בזיימל, מול התמונה הריאלית העולה מיומנו של האדר"ת).

גצל רייסר הוא היחיד מהמקורות הללו שאכן מתאר את הדברים במוצהר כזיכרונות אישי, וממילא היחיד שבאופן עקרוני היה מקום להעניק לעדותו משקל שווה לעדות הרי"א הענקין. אמנם לדעתי אילו היינו צריכים לעמת "ראש בראש" בין העדויות ההכרעה ברורה (למעשה רייסר אינו לגמרי כלי ראשון, אלא מתאר את התרשמותו מן הצד כתושב העיירה דאז - ואילו הרי"א הענקין גם עמד במגע רצוף

הן עם החזון איש והן עם הר"י סורוצקין. יתר על כן, כבר ראינו כי הכרח הוא לקבל את תיארוך הר"א הענקין לבואו של החזון איש לעיירה, ולא את דברי רייסר הגורס כי הלה בא בעקבות פרוץ המלחמה, והרי לנו השוואה בין מידת דיוקם של השניים); אבל כיוון שאפשר לטעון שאיני אובייקטיבי - אף שאני משתדל להיות כמיטב יכולתי - אניח הכרעה זו לקוראים. בראון, מכל מקום, כבר מצא את הדרך להכריע: הלא האחד הוא "מקור חרדי" ולכן פחות אמין לעומת ה"מקור הבלתי חרדי"... (זו השיטה המשתמעת מהכרעתו, ומעצם ההתעלמות מהמקור הנ"ל).

אך בפועל אין צורך גם לזאת, מפני שכל הסתירות סביב שאלת החלפת החזון איש את הר"י סורוצקין כרוכות כאמור בעזיבת האחרון את העיירה בלית ברירה בעקבות המלחמה. או אז אנחנו יכולים להתווכח, האם הר"י סורוצקין ביקש מהחזון איש שיחליפו או שבעלי הבתים עשו כן; והאם החזון איש סירב או הסכים; והאם המקורות הטוענים שסירב בתוקף לכהן במקומו כרב העיירה סותרים בהכרח לתיאור של "המקורות החרדיים" כי לבסוף הוא מילא את מקומו באופן בלתי רשמי, כלומר בפועל, זמן קצר (עד שעשה זאת במקומו ר' שלמה ליברמן הנזכר). כך או כך, עדות הר"א הענקין נוגעת לתקופה שלפני המלחמה, כשהר"י סורוצקין עזב מרצונו לזמן לא ארוך ובינתיים החליפו החזון איש לבקשתו - וזאת באופן רשמי (אם נגדיר כך בקשה מפורשת של המרא דאתרא).

ולשליה הגורפת של האפשרות כי החזון איש אכן החליף לזמן מה את הר"י סורוצקין ברבנות סטויפץ, לא נותר על מה לסמוך.

...בהקדמה לספר 'שבלי הלקט' הקשה האיך אנחנו נושאים ונותנים וסותרים דברי הראשונים, ותירץ לפי משליו של הר"ד שאנחנו כננסים הרוכבים על גבי הענקים וכך רואים למרחוק מהם. ועדיין צריך ביאור, מי גילה לו שזכה להבין דברי הראשונים, ומי הרכיב אותו על גבי הענק? אך כך דרכה של תורה, כי מצד הכח הטבעי והיכולת אנחנו כננסים שאינם יכולים לשנות את צורתם להיות כענקים, לכן אין בנו הכח לראות למרחקים מכוחות עצמנו בעמדנו ברגלנו על קרקע התלמוד, אלא אנחנו צריכים לטפס על גבי הענקים ולהסתמך על סברותיהם ופירושיהם. והקב"ה נתן בנו כח לטפס ולשבת על גביהם ולהבין דברי הראשונים אחרי רוב יגיעה ועמל, ומתוך כך לפעמים לראות למרחקים. **ואשרי מי שזוכה לכך.**

(פתח דברים לשו"ת בני בנינים לר"ה הנקין שליט"א, ח"א, בית שאן תש"ם)